

ریاضیات عالی و مقدماتی؛ نخستین مجله ریاضی ایران

سید مهدی سید قطبی

کارشناس ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی

کارشناس سفارش و پیگیری مطبوعات غیرفارسی، مشهد، ایران. رایانامه: Mehdi.qotbi@gmail.com

چکیده

مطبوعات در ایران در یک صد و هشتاد سال پیش (با انتشار روزنامه کاغذ اخبار میرزا محمد صالح شیرازی به سال ۱۲۵۲ق/ ۱۲۱۵ ش) پدید آمد اما در حدود یک قرن طول کشید تا اولین مجله ریاضیات در ایران به وجود آید. مجله ریاضیات عالی و مقدماتی اولین نشریه‌ای است که در زمینه ریاضیات در تاریخ آبان ۱۳۰۹ انتشار یافته است. این پژوهش به روش توصیفی به چگونگی انتشار مجله «ریاضیات عالی و مقدماتی» می‌پردازد. در ابتدا غلامحسین مصاحب مدیر و مؤسس مجله «ریاضیات عالی و مقدماتی» و «نشریه» معرفی و سپس هدف و محتوای مجله بررسی می‌شود. در پایان درباره نظرات خوانندگان و اغلاط چاپی مجله بحث شده است.

کلیدواژه‌ها: نشریات ایران، مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، غلامحسین مصاحب، نخستین نشریه ریاضی.

سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

نشریه الکترونیکی شمس، دوره ۱۱، شماره ۴۴-۴۵، پاییز و زمستان ۱۳۹۸، صص. ۶۸-۸۲.

مقدمه

با وجود این که روزنامه کاغذ اخبار به همت میرزا محمدصالح شیرازی به عنوان نخستین نشریه مطبوعات ایران به سال ۱۲۵۲ قمری (برابر سال ۱۲۱۵ شمسی) منتشر شد. اما در حدود یک قرن طول کشید تا اولین مجله ریاضیات در ایران به وجود آید.

مجله ریاضیات عالی و مقدماتی اولین نشریه‌ای است که در زمینه ریاضیات در تاریخ آبان ۱۳۰۹ انتشار یافته است. صاحب امتیاز و مدیر این مجله غلامحسین مصاحب بود. این نشریه به دلیل پیشرو بودن در ارائه مسائل و مباحث ریاضیات عالی در سطح مطبوعات از اهمیت زیادی برخوردار است. آنچه در این مقاله نوشته شده نتایجی است که نگارنده با مطالعه صفحه به صفحه ۱۲ شماره این مجله به دست آورده و سعی دارد نخستین تلاش‌های انتشار نشریات ریاضیات ایران را به نگارش درآورد.

غلامحسین مصاحب

غلامحسین مصاحب (زاده ۱۲۸۹ تهران - درگذشته ۲۱ مهر ۱۳۵۸) ریاضی‌دان و دانشنامه‌نویس ایرانی بود. به سبب کوشش‌های او در راه ترویج ریاضیات جدید در ایران وی را «پدر ریاضیات جدید» در ایران می‌دانند (محمد هومن، ۳۶۸، ص. ۲۹).

غلامحسین مصاحب در سال ۱۲۸۹ در تهران در خانواده‌ای اهل علم و ادب به دنیا آمد (مصاحب، ۱۳۷۵، ص. ۱۸). وی بعد از انجام تحصیلات مقدماتی وارد دارالمعلمین شد و در رشته ریاضیات فارغ‌التحصیل شد. او در سال ۱۳۰۹ «مجله ریاضیات مقدماتی و عالی» را تأسیس کرد و از همان سال‌ها به تألیف کتاب‌های درسی برای دبیرستان‌ها پرداخت (قنبری، ۱۳۶۸، ص. ۱۲۳).

مصاحب از ابتدای سال ۱۳۲۲ روزنامه برق را انتشار داد که به دلیل مخالفت‌های شدید با دولت‌های وقت و پس از چند بار توقیف از انتشار بازماند (قاسمی، ۱۳۸۹، ص. ۳۲).

در سال ۱۳۲۴ برای تکمیل تحصیلات به انگلستان رفت و در سال ۱۳۲۷ به اخذ درجه دکتری در ریاضیات از دانشگاه کمبریج نایل آمد و در همین سال به عضویت انجمن ریاضی‌دانان انگلیس و انجمن فلسفه کمبریج نیز درآمد. در انگلستان شاگرد خاص برتراندراسل، ریاضیدان و فیلسوف نامدار انگلیسی بود (محمد هومن، ۳۶۸، ص. ۵۶-۵۷).

دکتر مصاحب بیش از ۲۵۰ مقاله و ۲۵ کتاب نگاشته است. برخی از آن‌ها عبارتند از:

علوم تفریحی (۱۳۰۸)؛ ترمودینامیک و آثار ارتعاشی گازها (۱۳۱۳)؛ فیزیک (۱۳۱۳)؛ جبر و مقابله خیام (تهران ۱۳۱۷) که شامل متن عربی و ترجمه فارسی رساله خیام در جبر و تاریخ ریاضیات تا زمان خیام است، در این کتاب برای نخستین بار جایگاه علمی خیام در ریاضیات به طور مستقل به زبان فارسی شناسانده شده‌است؛ هندسه مسطحه (۱۳۳۱)؛ مدخل منطقی صورت (۱۳۳۴) انتشارات دانشگاه تهران (در ۷۰۰ صفحه)؛ فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی (در سال ۱۳۳۸ و با همکاری احمد آرام، صفی اصفیا، حسین گل‌گلاب، مصطفی مقربی، ناصح ناطق)؛ حکیم عمر خیام به عنوان عالم جبر

(انجمن آثار ملی، ۱۳۳۹، ۳۰۰ صفحه) مشتمل بر اثری ناشناخته از خیام در ریاضیات؛ آنالیز ریاضی، جلد اول ۱۳۴۸، این اثر اولین کتاب در زمینه آنالیز به زبان فارسی می‌باشد و به زبان‌های بین‌المللی ترجمه شده‌است؛ تئوری مقدماتی اعداد، جلد اول ۱۳۵۳ (در ۱۳۹۵ صفحه)، جلد دوم ۱۳۵۸ (در ۱۸۰۲ صفحه)، این کتاب در سال ۱۳۶۲ موفق به اخذ جایزه بهترین کتاب سال در ایران شد؛ منطق ریاضی؛ توابع مستدیر؛ جبر و مقابله با جداول لگاریتم؛ براهین الجبر و المقابله؛ عمر خیام، تاریخ علوم ریاضی تا زمان عمر خیام؛ مثلثات (با همکاری احمد ارشمید)؛ رسم فنی (با همکاری احمد ارشمید)؛ دایرةالمعارف فارسی، جلد اول، الف تا غ؛ و رساله دکتری او^۱، در جلد چهل و ششم (مورخ سال ۱۹۵۰) مجله انجمن فلسفی کمبریج به چاپ رسیده است (حضرتی، ۱۳۸۳، ص. ۳۱-۳۳).

معرفی نشریه

نام مجله «ریاضیات عالی و مقدماتی» در وسط بالای جلد در دو سطر قرار دارد. قبل از نام مجله، در سطری بالاتر عبارت «سال اول شماره اول» در سمت راست و کلمات «اول آبان ۱۳۰۹» در سمت چپ درج شده است. بر بالای نام مجله کلمه «واحد» در داخل مستطیل جای دارد. از شماره دوم کلمه «مجله» به نام نشریه افزوده شده است. در ادامه به ترتیب نام مدیر مسئول و مؤسس نشریه، جای اداره نشریه، توالی انتشار و بهای مجله آمده است.

یک سوم سطح جلد را بیان مشخصات مجله به زبان فرانسه دربرمی‌گیرد، البته از شماره ۷-۸ نام و مشخصات مجله در پشت جلد درج شد و به جای آن فهرست مندرجات مجله قرار گرفت. از شماره [دوازده]؛ یا همان، شماره اول سال دوم این مورد دوباره تغییر نمود به طوری که فهرست مندرجات به زبان فارسی در داخل مجله و مشخصات مجله و فهرست مندرجات به زبان فرانسه در پشت جلد چاپ شد. آخرین بخش روی جلد، نامه چاپخانه مجله است.

مدیر مسئول، صاحب امتیاز و نویسنده برخی از مقالات مجله «ریاضیات عالی و مقدماتی» مصاحب بود. اولین شماره مجله در اول آبان ۱۳۰۹ خورشیدی در تهران منتشر شد. نوبت انتشار از شماره ۱-۱۱ هر پانزده روز (اول و پانزدهم هر ماه منتشر می‌شود) که از شماره [دوازده]؛ یا همان، شماره اول سال دوم: ماهیانه (فعالاً ماهی یک شماره منتشر می‌شود) گردید. محل اداره این نشریه که از شماره ۱-۱۱ به طور موقت در «طهران» [، خیابان باب همایون]، اداره جریده قانون» بود از شماره [دوازده]؛ یا همان، شماره اول سال دوم، به «طهران، خیابان ناصر خسرو (ناصریه)» [، شرکت نشر کتاب» منتقل و قطعی شد. بهای اشتراک سالیانه از ۴۰ تا ۲۵ قران (برای محصلین ۱۰ قران)، شش ماهه: فقط برای محصلین ۶ قران و تک شماره یک ریال بود. البته از شماره [دوازده]؛ یا همان، شماره اول سال دوم، بهای اشتراک در ایران سالیانه ۴۰ ریال، به محصلین ۱۰ ریال تخفیف داده می‌شود و تک شماره ۴ ریال شد. قیمت اعلانات در مجله نبود. نوع چاپ مجله از شماره ۱-۱۱ مقالات مجله افسست، روی و پشت جلد سربی است. البته کل شماره [دوازده]؛ یا همان، شماره اول سال دوم چاپ سربی است.

¹ On Differentiation and Denjoy – Behaviour of Functions of two real variables

قطع نشریه از شماره یک تا سه: ۲۰/۵*۱۲/۵، شماره چهار: ۱۹/۵*۱۲/۵، از شماره پنج تا یازده: ۱۸/۵*۱۲/۵ ساتیمتر و شماره [دوازده]؛ سال دوم شماره اول: ۲۲/۵*۱۶ ساتیمتر است. صفحه‌های داخلی مجله سفید و جلد مجله در هفت شماره به رنگ نارنجی و بقیه آبی است.

مجله ریاضیات عالی و مقدماتی چاپخانه واحدی نداشت به طوری که شماره اول، سوم و چهارم مجله در مطبعه فرهودند طهران، شماره‌های دوم در مطبعه فرهودند ناصریه و شماره‌های پنجم و ششم در مطبعه بوستنی، شماره‌های هفتم تا یازدهم در مطبعه امید طهران و شماره [دوازده]؛ شماره اول سال دوم در مطبعه شرکت نشر کتاب چاپ گردید. در ضمن مکان چاپخانه «مطبعه بوستنی» نامشخص است. همچنین با توجه به وجود عبارت «در مطبعه علمی به طبع رسید»، در پایان آخرین صفحه چند شماره مجله ریاضیات، مطبعه علمی در چاپ بخشی از مقالات شماره‌های ۳، ۵-۱۱ با سایر چاپخانه‌ها همکاری داشته است.

مطالب مجله به زبان فارسی است اما گاهی از زبان‌های انگلیسی و فرانسه استفاده شده است. با توجه به نوع چاپ مجله، گراور (تصویری) در مجله وجود ندارد ولی در کنار متن اغلب نمودارهایی آمده است.

نگارنده به ۱۲ شماره از این مجله که شماره‌های موجود در آرشیو مطبوعات سازمان کتابخانه‌های آستان قدس رضوی است دسترسی داشت. موجودی شامل سال اول شماره‌های ۱-۱، سال دوم شماره‌های ۱ که در بازه زمانی اول آبان ۱۳۰۹ - آذر ۱۳۱۴ به چاپ رسیده است. تعداد صفحه‌های بیشتر شماره‌ها ۲۴ صفحه است اما استثنائاً شماره [دوازده]؛ شماره اول سال دوم ۴۸ صفحه دارد. شمارش صفحه‌های هر شماره مجله مستقل از بقیه شماره‌ها است.

شایان ذکر است علاوه بر کتابخانه آستان قدس رضوی (مهاجرزاده، ۱۳۹۵، ج ۲، ص. ۱۸۵۰-۱۸۵۱)، کتابخانه ملی^۱ و دانشگاه تهران (آشوری، ۱۳۸۷، ص. ۵۱۱)، نیز آرشیو کامل این نشریه را دارد همچنین کتابخانه مجلس شورای اسلامی (حیدری، ۱۳۸۹، ص. ۳۵۱) فقط ۹ شماره سال اول این مجله را دارد. البته منبعی اشاره دارد که «این نشریه در مجموع از سال ۱۳۰۹ تا ۱۳۱۴ در ۱۴ شماره منتشر شده است» (صدری طباطبایی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص. ۴۵۱) اما تاکنون شماره‌های ۱۳ و ۱۴ در هیچ یک از مراکز آرشیوی ایران یافت نشده است.

هدف نشریه

مصاحب مدیر مجله ریاضیات درباره علت انتشار نشریه‌اش می‌نویسد:

«هر چیزی را احتیاج به وجود می‌آورد. کتاب، مجله، روزنامه، قانون حتی کار زائیده احتیاج است؛ به این معنی که اگر در علت ایجاد غور کنیم می‌بینیم ابتدا انسان احتیاج محیط را به آن‌ها دریافته و سپس در صدد ایجاد آن‌ها برآمده است.

¹ <http://www.nlai.ir/>

مجله «ریاضیات عالی و مقدماتی» نیز یکی از موالید احتیاجات محیط است. پانزده سال قبل نه فقط چنین مجله‌ای دوام نمی‌یافت بلکه اصلاً کسی به فکر ایجاد آن هم نمی‌افتاد. چرا؟ برای این که آن روز در تمام ایران دو محصل متوسطه بیش نبود و امروز فقط در طهران ۳۰۰۰ محصل و ۱۵۰۰ محصله مشغول به تحصیل و فراگرفتن علوم و فنون مختلفه که یکی از مهمترین آن‌ها ریاضیات است، می‌باشند.

به عبارت دیگر، آن روز محیط احتیاج نداشت و امروز احتیاج به چنین مجله‌ای که در نوع خود منحصر به فرد است در نزد اهل کمال واضح و محتاج به توضیح و تشریح نیست» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره اول، ص. ۱).

مؤسس مجله پس از این که وجود مجله ریاضیات عالی و مقدماتی را احتیاج مسلم محیط برشمرد، تکلیف و وظیفه مجله‌اش را چنین معین نمود:

«تشخیص احتیاجاتی که باعث ایجاد مجله شده و کوشیدن در رفع آن‌ها هدف اصلی و اهداف جزئی، عبارتند از:

۱- نظر به احتیاج محصلین و محصلات به وسائلی برای مشق و تمرین و ورزش فکری، در ممالک اروپا هزاران کتاب و تألیفات متنوعه و مجلات علمی و فنی تألیف و ایجاد نموده‌اند ولی در ایران محصلین و محصلات به کلی از این وسایل عاری هستند و هیچگونه وسیله‌ای برای این که فکر خود را به کار بیندازند، ندارند. مجله ریاضیات برای برطرف ساختن این نقص در هریک از شماره‌ها مسائل حل شده از حد مقدماتی به بالا راجع به تمام شعب علوم ریاضی، فیزیک، مکانیک و هیئت و غیره را در دسترس محصلین و محصلات و اشخاصی که در این علوم کار می‌کند، می‌نهد. بعضی از مسائلی که در صفحات مجله حل می‌شود منتخب از مسائلی که در امتحانات نهایی و مسابقه‌های ایران داده شده است و برخی مسائلی هستند که دانشمندان محترم و آقایان محصلین یا محصلات با ذوق طرح نموده به اداره ارسال نمودند. ضمناً هر مسئله‌ای که در یک شماره مجله حل می‌شود در شماره‌ای که اقلماً یک ماه قبل از آن منتشر شده طرح می‌گردد. این مدت برای این است که خوانندگان محترم مجال تفکر در حل مسائل را داشته باشند و ضمناً برای تشویق اسم هر مشترکی را که منتها پس از بیست و پنج روز از طرح مسئله به اداره بفرستد در ذیل همان مسئله درج خواهد شد.

۲- بسیاری از اشخاصی هستند که فوق‌العاده شایق و مایل‌اند که از ترقیات روزافزون علوم آگاهی یافته و بر حدود و مشکلات آن‌ها مطلع گردند. واضح است که نیل به این مقصود وسیله‌ای جز مشترک شدن جرائد علمی اروپا ندارد و این مطلب نیز مشهود است که یک نفر هیچگاه از عهده چنین عملی بر نمی‌آید و اساساً رفع این احتیاج بر عهده کتابخانه‌ها و قرائت‌خانه‌های محلی است که متأسفانه هنوز در ایران تأسیس نشده است و تأسیس و ایجاد آن‌ها یکی از بزرگترین آرزوهای اداره مجله ریاضیات است. باری مجله ریاضیات برای این که در رفع این احتیاج تا حدی که قدرت دارد کوتاهی نکرده باشد در هر شماره خلاصه مطالب جدید و اکتشافات و ترقیات نو را از نظر مشترکین محترم خود می‌گذارد.

۳- نداشتن کتب علمی باعث اتلاف وقت بوده و زحمت زیادی برای محصلین ایجاد می‌کند. اداره مجله ریاضیات برای رفع این اشکال در نظر دارد ده کتب علمی متوسطه را که تألیف اغلب آن‌ها تمام شده به حلیه طبع درآورد. واضح است که موفقیت در این قسمت همچنان که موفقیت در دو قسمت که قبلاً به آن‌ها اشاراتی رفت بدون تشویق و مساعدت مادی و معنوی طالبین علم و معرفت و دانشمندان محترم امکان‌پذیر نیست. فعلاً دوره جبر و مقابله سال‌های پنجم و ششم متوسطه را که تاکنون در ایران به طبع نرسیده است در انتهای شماره‌های مجله ریاضیات منتشر می‌کنیم. این کتاب بسیار ساده نوشته شده و درخور فهم کلیه محصلین این قسمت است. در آخر هر فصل و هر قسمت آن هم مسائلی راجع به آن مفصل طرح می‌گردد که خوانندگان محترم در مطالب تمرین و مشق نمایند. ضمناً برای این که تا حدی که استطاعت داریم در خدمتگذاری به معارف و فداکاری در راه نشر علم و معرفت کوتاهی نکرده باشیم متذکر می‌شویم که مشترکین ما برای این که بهتر ورزیده شوند ممکن است مسائل انتهایی فصول را حل کرده در جوف پاکت به اداره ارسال دارند. ما زحمت تصحیح آن‌ها را عهده‌دار شده و پس از تصحیح و تذکر ایرادات وارده به آدرس فرستندگان پس می‌فرستیم برای این قسمت فقط باید به اندازه تمبری که روی پاکت الصاق شده در جوف پاکت تمبر بگذارند و برای زحمت تصحیح آن هیچگونه تحمیلی نمی‌شود» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره اول، ص. ۲-۳).

بررسی محتوایی نشریه، نشانگر پایداری کامل عوامل اجرایی مجله در دستیابی به اهداف پیشگفته است.

محتوای نشریه

با توجه به هدف‌گذاری و خط‌مشی نشریه که در مبحث اهداف بیان گردید مجله «ریاضیات عالی و مقدماتی» از تنوع زیادی در محتوای برخوردار است که در ادامه به شرح آن می‌پردازیم.

مندرجات شماره اول مجله «ریاضیات عالی و مقدماتی» به این شرح است:

«مقصود و وظیفه ما چیست؟!»، «مسائل حل شده و دستورات و مقالات مفیده»، «ریاضیات عالی»، «مسائل حل

کردنی»، «جبر و مقابله».

بخش اصلی مجله را مسائل حل شده و مسائل حل کردنی ریاضی در برمی‌گیرد. اما از شماره دوم نشریه برای تنوع

در یادگیری، پاورقی عالم دزد و مطالب گوناگون کوتاه از قبیل معما، حکایت، معرفی کتاب و مجله، نقل قول افراد مشهور، مطالب جالب ریاضی به آن افزوده شد.

«عالم دزد، داستان شیرین و جالب توجهی در تاریخ ریاضیات است. این داستان از کتاب‌ها و مجلات علمی و

تاریخی خارجی ترجمه و اقتباس شده بود. موضوع داستان دزدیدن حل کلی معادله درجه سوم متعلق به ریاضیون

ایتالیایی از سوی ریاضیون عرب و یونان بود» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره دوم، ص. ۱۵).

سال دوم مجله ریاضیات پس از چهار سال و هشت ماه از آخرین شماره سال اول منتشر شد. این تأخیر باعث شد تا مصاحب دسته‌بندی جدید محتوای نشریه را اینگونه توضیح دهد:

«ترتیب تألیف و نگارش مجله مانند سابق آن است به این معنی که قطع نظر از مطالب متنوعه علمیه مندرجه در آن که برای هر کسی قابل استفاده است، دارای سه دسته مسائل است که به ترتیب برای دوره‌های اول و دوم متوسطه و دوره‌های عالییه تهیه و حل می‌شوند. مسائلی که در هر شماره مطرح می‌گردد در شماره بعد از آن حل می‌شود و اسامی مشترکینی که منتهی ۲۰ روز بعد از طرح مسئله، حل صحیح آن را به اداره مجله بفرستند در ذیل آن ذکر خواهد گشت. به همان رویه سابق در مجله کتابی طبع می‌شود که با دوره سالیانه مجله به پایان می‌رسد. بالاخره از حیث تعداد صفحاتی دوره فعلی با دوره سابق قابل مقایسه نیست» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال دوم، شماره اول، ص. ۱). علاوه بر مطالب اصلی مجله از شماره سوم، مقالات مهمی در حوزه ریاضیات به قلم دانشمندان به این شرح به چاپ رسید:

- مقاله «روش در علم ریاضی» به قلم دکتر رضازاده شفق در شماره سوم،
- مقاله تاریخی «علامت X به جای مجهول، معنی جبر و مقابله، ارقام هندی» در شماره چهارم، مقاله «ابوریحان بیرونی و حساب دانه‌های گندم و خانه‌های شطرنج» و مقاله «حساب موقعی که دنیا تمام شد»، در شماره پنجم هر سه به قلم میرزا عباس خان اقبال،
- دو مقاله با موضوع شرح حال ریاضیون قدیم ایرانی به قلم میرزا باقرخان مشیری در شماره ۷-۸ و ۱۰-۱۱،
- انتشار ترجمه کتاب نظریه اینشتین [برای اولین] از شماره ۱۰-۱۱ و شماره [دوازده]؛ شماره اول سال دوم.

اعلانات [آگهی] نشریه

بحث چاپ آگهی در هر نشریه یکی از مباحث مهم و کلیدی است که به عنوان یکی از منابع درآمد و تداوم حیات آن نشریه محسوب می‌شود، بنابراین بررسی و شناخت کیفیت و شناخت کیمیت و کیفیت آگهی‌های مندرج در هر نشریه تا حدودی وضعیت درآمدی نشریه را مشخص می‌نماید و به طور مستقیم به علت تداوم انتشار یا توقف ناگهانی آن منتهی می‌گردد.

قیمت آگهی در مجله ریاضیات هیچگاه اعلام نشد. همه شماره‌ها آگهی دارند. تعداد صفحه‌های آگهی هر شماره چنین است: شماره‌های ۱-۸ و ۱۲: هر کدام یک صفحه، شماره ۱۰-۱۱: دو صفحه و شماره ۹: سه صفحه.

آگهی‌های مجله ریاضیات به دو گروه تقسیم می‌شوند: گروه اول- آگهی مرتبط به تبلیغ و ترویج خود مجله که آن را «آگهی‌های مجله» می‌نامیم. گروه دوم- سایر آگهی‌های که مربوط به مجله نیست بلکه دیگر مجله و چیزهای دیگری را تبلیغ و ترویج می‌دهد، که این آگهی‌ها را «سایر آگهی‌ها» می‌نامیم. در این مجله آگهی‌هایی متعلق به مجله ریاضیات نمره اعلان ندارد اما به «سایر آگهی‌ها» نمره اعلان اختصاص داده شده است و از نمره اعلان ۱ در شماره اول شروع می‌شود و به نمره اعلان ۷ در شماره ششم ختم می‌شود. به عبارت دیگر نشریه در نیمی از عمر خودش، یعنی؛ از شماره ۷ تا آخرین شماره منتشره‌اش [دوازده]، آگهی تجاری نداشته است.

اداره مجله ریاضیات به طور موقت از شماره ۱-۱۱ در اداره جریده قانون قرار داشت، آگهی تبلیغ روزنامه قانون که در شماره های ۶، ۷-۸ و ۹ مجله ریاضیات آمده است و نمره اعلان به آن اختصاص نیافته است نشانگر سپاس فراوان مجله از جریده قانون است:

آگهی تبلیغ جریده قانون:

«صبح روزهای شنبه از قرائت روزنامه فکاهی و کاریکاتوری قانون که با بهترین آثار نظم و نشر و کاریکاتور مؤثر و زیبا منتشر می‌شود و برای تهذیب اخلاق جامعه و پیشرفت مدنیت و تجدد، قویترین و مؤثرترین عوامل است غفلت نکنید.»

در بین آگهی‌های مجله ریاضیات تنها دو آگهی مرتبط با موضوع مجله وجود دارد که متن اولین آگهی چنین است:

«کتاب علوم تفریحی»

از مطالعه کتاب **علوم تفریحی تألیف آقای مصاحب** غفلت نکنید. ما از این کتاب تعریف نمی‌کنیم شما خودتان از آنهایی که آن را خوانده‌اند بپرسید و بعد تا تمام نشده آن را از کتابخانه‌های عمده طهران خریداری کنید. برای خرید کلی به کتابخانه مرکزی رجوع نمائید.

خیابان شاهپور، کتابخانه مرکزی نمره اعلان: ۵»

(مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره پنجم، ص. پشت جلد).

با توجه به اختصاص نمره اعلان به این آگهی معلوم می‌گردد که مصاحب برای آن پول پرداخته است. علاوه بر این

آگهی بخشی از مطالب کتاب علوم تفریحی در شماره ۷-۸، ص. ۱۱ و ش. ۹، ص. ۸ نقل شده است.

دومین آگهی مرتبط با مجله به معرفی تألیفات مصاحب در شماره ۱، سال ۲، پشت جلد مجله است.

آگهی تبلیغ مجله تجارت در دو صفحه در مجله ریاضیات درج شده است. این آگهی طولانی‌ترین آگهی این مجله

که متنی بسیار جالب و عجیب و غریب دارد:

«مجله تجارت با منافع عدیده دیگر مجاناً داده می‌شود»

مجله تجارت دوره دوم را به پایان رسانیده اینک با مزایا و منافع بیشتری دوره سوم را شروع می‌نماید. مجله تجارت

بهترین راهنمای تجارته است که مشترکین خودش را به جلب منافع و دفع ضرر مخاطرات اقتصادی آگاه می‌نماید.

این مجله بالتمام با قلم اشخاص دیپلمه از مدارس تجارت و تجار مهم معروف داخله و خارجه نوشته شده و رؤس

مطالب تجارته داخله و خارجه را در هر شماره درج می‌نماید. این مجله علاوه بر آن که مجانی تمام می‌شود هدایای

عدیده دیگر نیز مجاناً تقدیم مشترکین می‌نماید:

- اولاً- سه تومان اعلان مجانی به قیمت معمولی برای هر مشتری درج می‌نماید.
 - ثانیاً- سه آدرس تجارتهی راجع به هر قسمت و هر کجای دنیا که مورد احتیاج هر مشتری باشد مجاناً داده می‌شود.
 - ثالثاً- نمایندگی یکی از تجارتخانه‌های مهم خارجه مجاناً داده می‌شود.
 - رابعاً- ۱۲ شماره تمام مجله تجارت به هر مشتری تفویض می‌گردد.
 - خامساً- در صورت مراجعه یک مشورت تجارتهی (در صورت امکان) در مقابل منافع پنجگانه فوق نصف قیمت اعلان که پانزده قران است قبلاً دریافت می‌شود.
- تاکنون در دنیا هیچ جریده و مجله‌ای یافت نشد که حتی ربع فواید و منافع را مجاناً به مشترکین خودش داده باشد. ما فقط از نقطه نظر خدمت به اقتصادیات است که محتمل این مقدار زحمات و ضرر می‌گردیم.
- آقایانی که مایل باشند می‌توانند به عنوان نمونه یک شماره مجاناً بخواهند در صورتی که تقاضا تا آخر فروردین برسد و تمام نشده باشد فوری ارسال خواهیم داشت. آقایانی که مایل به اشتراک باشند در صورتی که تقاضای آن‌ها با ارسال پانزده قران تا آخر فروردین (منتهی الی اردیبهشت) برسد ممکن است دارای مجله و منافع مذکور گردند. بعد از انتشار اولین شماره دوره سوم تقاضای اشتراک (برای دوره سوم) پذیرفته نمی‌شود.
- طهران مجله تجارت
اعلان: ۱»
- (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره ۱۰-۱۱، ص. پشت جلد).

تبلیغ، ترویج و اشتراک مجله

مجله ریاضیات در اولین شماره، موفقیت خود را به یاری و تشویق همه ایرانیان گره زد:

«موفقیت کامل [مجله] ما بسته به تشویق و مساعدت‌های دانشمندان و ایران دوستان است و مطابق مثل مشهور یک دست صدا ندارد و تا به حال دیده نشده که یک نفر به تنهایی در کاری پیشرفت‌های عمده حاصل کند» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره اول، ص. ۳).

به هر حال، مجله ریاضیات بارها در میان مطالب و روی جلد به حفظ مشترکان خود و جذب خوانندگان جدید به شیوه‌های مختلف پرداخت:

الف- تبلیغ: توجه دادن مخاطبان به مقاله‌های و مطالب دانشمندان

«از مقاله مهم دانشمند معظم آقای دکتر رضازاده شفق استفاده کنید» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره سوم، روی جلد).

«به خوانندگان محترم خود دقت در مقاله مهم تاریخی دانشمند معظم آقای اقبال را که در شماره چهارم درج خواهد شد توصیه می‌کنیم» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره سوم، پشت جلد).

«از مقاله تاریخی دانشمند معظم آقای اقبال استفاده کنید» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره چهارم، روی جلد).

«بشارت به دوستان مجله ریاضیات، از شماره آینده مجله ریاضیات در بیست و چهار صفحه منتشر می‌شود» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره چهارم، ص. ۶).

«ریاضیون ایرانی»

از این شماره مجموعه نفیسی از شرح حال ریاضیون قدیم ایرانی که می‌توان آن‌ها را (دانشمندان گمنام) نامید به قلم فاضل معظم آقای میرزا باقرخان مشیری در مجله ریاضیات منتشر می‌شود لهذا لازم می‌دانم خاطر ایران دوستان را به استفاده از این مقالات که تاکنون بی‌نظیرند متوجه سازیم» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره ۷-۸، ص. پشت جلد).

«از خواندن مقاله ابوریحان و حساب دانه‌های گندم خانه‌های شطرنج به قلم دانشمند معظم آقای اقبال و حساب موقعی که دنیا تمام می‌شود در شماره ۵ مجله غفلت نکنید» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره چهارم، ص. پشت جلد).

«کتاب نظریه اینشتین»

از این شماره متدرجاً در مجله ریاضیات منتشر می‌شود به طالبین این نظریه خواندن آن را توصیه می‌کنیم» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره ۱۰-۱۱، ص. پشت جلد).

ب- احترام به خوانندگان با عذرخواهی به علت حذف مطالب یا تأخیر در انتشار:

«اعتذار»

در این شماره به واسطه تفصیل مقدمه مجبور شدیم در کلیه قسمت‌ها به اختصار کوشیده و حتی بعضی مطالب را حذف نمائیم. امیدواریم در شماره‌های بعد این نقیصه جبران گردد» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره اول، ص. پشت جلد).

مجله ریاضیات دوباره نیز مجبور به حذف مطالب شد:

«در این شماره بواسطه کثرت مطالب مجبور به حذف پاورقی گردیدیم» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره سوم، ص. پشت جلد).

«اعتذار»

نظر به این که طبع شماره ۶ مجله ریاضیات بواسطه موانعی که مجال آنها نیست به تعویق افتاد و این تعویق باعث عقب افتادن سایر نمرات گردیده و برای مشترکین محترم ما نامطلوب بود دو شماره ۷-۸ با هم منتشر گردید. با این ترتیب امیدواریم در انتشار سایر نمرات تعویقی رخ ندهد (مجله ریاضیات)». (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره ۷-۸، ص. ۳۵).

ج- ترویج و اشتراک مجله:

«خاطر محترمین و محترماتی

را که شماره‌هایی متوالی مجله ریاضیات برای آنها ارسال شده مستحضر می‌سازیم که خوب است در صورتی که مایل به اشتراک مجله نیستند از قبول آن خودداری نمایند. ضمناً اطلاع می‌دهیم که آقایان و خانم‌هایی که سه شماره اول مجله را قبول نمایند جزء مشترکین رسمی محسوب خواهند بود» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره سوم، ص. پشت جلد).

«از اشخاصی که

کتاباً تقاضای اشتراک می نمایند تمنا داریم اسم و آدرس خود را با خط خوانا بنویسند تا اداره در ارسال مجله برای آنها دچار زحمت نشود. ما من بعد از فرستادن مجله به آدرس‌های که به واسطه بدی خط مشکوک باشد خودداری خواهیم نمود» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره چهارم، ص. پشت جلد).

«من بعد تقاضای اشتراک

بدون وجه بلاجواب خواهد ماند (دفتر مجله ریاضیات). (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره پنجم، ص. پشت جلد).

«محل تک فروشی

محل تک فروشی مجله ریاضیات فقط در کتابخانه طهران می‌باشد» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره نهم، ص. پشت جلد).

«چرا نشر مجله ریاضیات تعطیل شد؟»

عادت بر این جاری شده است که وقتی مجله یا روزنامه‌ای پس از مدتی تعطیل، حیات را از سر می‌گیرد در بالای آن این شعر را با خط درشت می‌نویسند:

مهلتی بایست تا خون شیر شد

مدتی این مثنوی تعطیل شد

نگارنده به جای این که مجله را با این گونه مضامین شروع نمایم با عبارتی مختصر و مفید عرض می‌کنم که تنها علت تعطیل نشر مجله ریاضیات بدحسابی جمعی از مشترکین آن بود بالاخص بسیاری از اشخاصی که صفت معارف‌پروری را جزء لاینفک اسم خود می‌شمارند مرتباً ۲۰ یا ۳۰ شماره از مجله را از بدو تا ختم آن تحت عناوین مختلفه دریافت داشتند بدون این که وجه اشتراک آن‌ها را بپردازند. فعلاً با وجود داشتن مداراک کافی بر له ادعای خود از ذکر اسامی اینگونه آقایان صرف نظر می‌کنیم. ولی به اطلاع طالبین این مجله می‌رسانیم که از این به بعد مجله برای هیچ کس مجاناً ارسال نخواهد شد و درخواست اشتراک در صورتی که با وجه اشتراک سالیانه همراه نباشد بلاجواب خواهد ماند» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال دوم، شماره اول، ص. ۱).

نظرات خوانندگان و تعامل مجله

عوامل اجرایی مجله «ریاضیات عالی و مقدماتی» همواره به نظرات خوانندگان توجه نموده و برخی از آن‌ها را در مجله ارائه می‌نمایند:

«بنا به خواهش برخی از آقایان معلمین محترم در این صفحه لدی‌الافتضا مسائلی راجع به حساب مقدماتی طرح می‌گردد. این مسائل در مجله حل نخواهد شد و فقط کسانی که مایل باشند می‌توانند آن‌ها را حل نموده به اداره بفرستند و ما اسم آن‌ها را در همین صفحه با قید مسئله حل کرده درج خواهیم نمود» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره دوم، ص. پشت جلد).

«اطلاع»

نظر به خواهش جمعی از دوستان محترم و عده زیادی از محصلین سال سوم متوسطه، از شماره آتیه یکی و دو صفحه به حل و طرح مسائلی که در امتحانات نهائی سیکل اول داده شده و مسائلی که در حدود تحصیلات محصلین این دوره بوده باشد اختصاص می‌دهیم» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره ششم، ص. ۶).

«اطلاع»

از آقایان محترمی که با ما مکاتبه نموده و جواب می‌خواهند متمنی هستیم به اندازه تمبری که برای جواب لازم است تمبر ارسال نمایند. در غیر این صورت مراسلات بدون جواب خواهند ماند. (دفتر مجله ریاضیات)» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره پنجم، ص. پشت جلد).

حتی مدیران مجله هر زمان لازم بوده مسائل مطرح شده در نامه‌های خوانندگان را در نشریه ارائه و پاسخگو بودند:

«از مراسلات وارده»

آقای مدیر محترم متمنی است در صورتی که ممکن باشد مسئله اینجانب را در مجله درج فرموده، راه حل آن را از خوانندگان محترم مجله بخواهید» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره ششم، ص. ۸)، مجله پس از چاپ بخشی از مسئله پاسخ داد: «در مراسله آقای شبیانی چند مسئله طرح شده بود ولی چون آن‌ها از جمله مسائل عادی بوده

و گمان می‌کنیم اغلب آن‌ها را شنیده باشند و لهذا از درج آن‌ها خودداری نمودیم» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره ششم، ص. ۸).

تعامل با خوانندگان تا آنجا ادامه می‌یابد که مسئولین نشریه درباره تأخیر و تعویق انتشار دو شماره مجله خود را بدهکار و مشترکان را طلبکار قلمداد می‌نمایند:

«راجع به مجله»

نشر مجله ریاضیات بواسطه موانعی که ذکر آنها موجب تطویل است مدتی به تعویق افتاد و فعلاً دو شماره ۱۰-۱۱ تقدیم مشترکین محترم می‌گردد. حقاً این شماره باید در ۴۸ صفحه نشر شده باشد ولی به علت تعجیلی که در طبع آن بود در ۳۶ صفحه منتشر گردید، بنابراین تاکنون مشترکین ما ۲۴ صفحه از ما طلبکارند و امیدواریم که در شماره‌های آتیه این دین خود را بپردازیم» (مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره ۱۰-۱۱، ص. پشت جلد).

اعتراضات به نشریه

با وجود قیمت مناسب نشریه با توجه به زمان انتشار و محتوای آن، برخی از علاقمندان تقاضای کاهش هزینه اشتراک سالانه مجله را مطرح می‌کنند که از سوی مجله با قاطعیت رد می‌گردد:

«باز هم تقاضای تخفیف.....!!»

ما گمان می‌کردیم با تعیین این وجه اشتراک قلیل و قتمان برای خواندن مراسلات راجع به تخفیف تلف نخواهد شد، متأسفانه هر روز مراسلاتی به ما می‌رسد با این مضمون که ابتدا فکر نشر مجله ریاضیات را تقدیس کرده، **بقا و دوام مجله و موفقیت ما را مسئله می‌نمایند** و بعد در آخر مراسله می‌نویسند **«فقط خواهش می‌کنیم برای معارف‌پروری یک تومان برای وجه اشتراک آن قبول فرمائید.»**

گمان می‌کنیم نویسندگان این مراسلات خیال می‌کنند وقتی امتیاز مجله ریاضیات داده شد خداوند هم فرشته‌ای خلق کرده که مخارج آن را تأمین کند و موجبات بقاء و دوام آن را فراهم آورد یا تصور می‌کنند ما سرمایه‌هنگفتی برای نشر مجله وقف کرده‌ایم که مجله را طبع نموده برای **معارف‌پروری (!)** تقدیم آقایان بکنیم. اگر معنی معارف‌پروری این است خواهش می‌کنیم نه من بعد ما را معارف‌پرور بخوانند و نه مدتی و قتمان را برای خواندن اینگونه مراسلات تلف کنند.

به هر حال چون احتمال می‌دهیم بعدها نیز دچار این گونه مراسلات بشویم از حالا اطلاع می‌دهیم که **مراسلات راجع به تخفیف بلا جواب خواهد ماند.** (دفتر مجله ریاضیات) «مجله ریاضیات عالی و مقدماتی، سال اول، شماره هشتم، ص. پشت روی جلد».

اغلاط نشریه

انتظار وجود اغلاط چاپی در متن چاپ افست نسبت به چاپ سربی بسیار کمتر است چون متن مقالات ابتدا خوشنویس می نویسد سپس به چاپخانه ارسال می شود در حالی که در چاپ سربی متن به کارگر چاپخانه داده می شود با این وجود تعداد اغلاط در این مجله زیاد است.

شماره ۲، صفحه ۲۰: تصحیح: یک غلط

شماره ۴ صفحه ۵: تصحیحات لازم: سه غلط

شماره ۵، صفحه ۴: تصحیحات لازم: چهار غلط

شماره ۹، صفحه ۷: تصحیح: یک غلط و صفحه ۸: تصحیحات لازم: چهار غلط.

شماره ۱۰-۱۱، صفحه ۲۴: تصحیح لازم: یک غلط

به هر حال تعداد اغلاط هر نشریه در اعتبار و ارزش آن مؤثر است و هر چه تعداد آن کمتر باشد اهمیت و جایگاه نشریه را بهبود می بخشد.

تفریط

تفریط به معنی معرفی و تبلیغ نشریه‌ای در جرائد، ارزش و اعتبار آن نشریه را در میان سایر نشریات نشان می دهد؛ به عبارت دیگر هر چقدر نشریه‌ای در سایر نشریات بیشتر تفریط داشته باشد به اعتبار علمی آن افزوده خواهد داشت. مجله ریاضیات عالی در شماره ۴، صفحه ۴، به تبلیغ و معرفی مجله «سودمند» و توصیه عموم به استفاده از مطالب سودمند آن پرداخته است و در شماره ۶، صفحه ۸، از آقای رسا مدیر روزنامه «قانون»، آقای امینی مدیر جریده «اخگر» و آقای فرهپور مدیر جریده «بیستون»، به علت معرفی مجله ریاضیات در نشریه خود و تشویق عموم به اشتراک آن مجله، تشکر و سپاسگزاری نموده است.

سخن پایانی

انتشار و چاپ مجله «ریاضیات عالی و مقدماتی» با تمام فراز و فرودها و مشکلات زیادی که با آن مواجه بوده است نشانگر علاقمندی زیاد دکتر غلامحسین مصاحب به پیشرفت و ترویج علم ریاضیات در کشور دارد. در زمانی که کمتر کسی - با توجه به شکست انتشار سایر مجلات تخصصی - به فکر انتشار مجله‌ای در حوزه ریاضیات است، دکتر مصاحب بدون هرگونه شائبه اقتصادی نشریه‌ای مرتبط با ریاضیات تأسیس می کند و بخشی از مقالات آن را خود نوشته، منتشر می کند. اگرچه علت توقف مجله در متون مطبوعاتی نیامده است اما با توجه به مطالبی که درباره درخواست کاهش هزینه اشتراک از سوی خوانندگان در نشریه مندرج است و بی توجهی مشترکان به پرداخت حق اشتراک سالانه، این مجله نیز مانند اکثر نشریات آن زمان به علت مشکلات اقتصادی برای همیشه تعطیل شده است.

منابع

- آشوری، مهران (۱۳۸۷). فهرست مجله‌های کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران از آغاز تا پایان ۱۳۸۵، تهران: دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، ۱۳۸۷.
- حضرتی، حجت (۱۳۸۳). *زنده یاد دکتر غلامحسین مصاحب: پدر ریاضیات جدید در ایران*، تهران: تجلی نور.
- حیدری، آزاده (۱۳۸۹). *فهرست مجله‌های فارسی کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی از ابتدا تا پایان سال ۱۳۸۶*، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۹.
- صدری طباطبایی، محمد (۱۳۷۸). *راهنمای مطبوعات ایران ۱۳۰۴ - ۱۳۵۷*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- قاسمی، فرید (۱۳۸۹). *غلامحسین مصاحب*، تهران: امیرکبیر، شرکت سهامی کتابهای جیبی.
- قنبری، امید (۱۳۸۸). *زندگینامه و خدمات علمی و فرهنگی شادروان دکتر غلامحسین مصاحب*، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- مصاحب، محمود (۱۳۷۵). *شرح حال و آثار دکتر غلامحسین مصاحب*، جهان کتاب، ۲ (۵ و ۶)، بهمن ۱۳۷۵.
- مهاجرزاده، طاهره (۱۳۹۵). *فهرست مجله‌ها در سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی (از آغاز تا پایان سال ۱۳۸۴)*، مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
- هومن، محمد (۱۳۶۸). *غلامحسین مصاحب*، پیشگام آموزش ریاضیات جدید در ایران، *مجله دانشمند*، فروردین ۱۳۶۸.
- سایت کتابخانه ملی: <http://www.nlai.ir>